T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

Cilt : XLVIII Ocak - Nisan 1984 Sayı : 189 - 190

MİRZA ŞAHRUH ZAMANINDA (1405-1447) TİMURLULARDA İMAR FAALİYETLERİ

Doç. Dr. İSMAİL AKA

Timur, işgal ettiği ülkelerde kan dökme bakımından Cengiz Han'dan hiç de geri kalmadığı halde, seferleri arasında zaman buldukça imar faaliyetlerinde de bulunmuştu. Bilhassa Semerkand'ı imara çok fazla ehemmiyet vermiş, ele geçirdiği ülkelerden getirttiği usta ve sanatkârlara Semerkand civarında Dımaşk, Mısır, Şiraz, Sultaniye ve Bağdad adlarını verdiği köyler kurdurtmuş[1], şehrin dışında bazıları hanımlar için olmak üzere Dilgûşâ, Şimal, Nakş-i Cihan, Çınar, Taht-ı Karaca adlarını taşıyan bahçeler inşâ ettirmişti. Semerkand kalesinde inşâ olunan Gök Saray[2] ise, daha çok, devlet hazinesinin saklanması için ve hapishane olarak kullanılıyordu. Timur, Mîranşah, Şahruh, Uluğ Beg ve Muhammed Sultan'ın kabirlerinin bulunduğu türbe ise, Muhammed Sultan tarafından yaptırılan medresenin bitişiğinde olup, Timur tarafından Ankara Savaşı'ndan dönüşte inşâ edilmişti[3].

Timurlular devri Herat'ının en bayındır yöreleri X. yüzyıl coğrafyacılarının boş yerler olarak söz ettikleri şimdiki Gazirgâh civarındaki sahalar idi. Kertler zamanında (1245-1389) inşâ edilmiş bulunan Zagan[4] ve Sefid[5] bahçeleri, Şahruh zamanında tamir edilerek, bunlardan birincisi Şahruh tarafından hükümet konağı olarak kullanılmış, Bağ-ı Sefid ise 1410 yılında onarılıp, bir köşk ilâve edile-

[1] İbn Arabşah, Acâibü'l-Makdûr fî Nevâibi (Ahbari) Teymur, farsça terc. Muhammed Ali Necati, Tahran 1339 h.ş., s. 308.

[2] Adı geçen bahçeler ve bu bina için bk. Babur, Vekayi, Doğu Türkçesinden çeviren Reşit Rahmeti Arat, Ankara 1943, I, 48.

[3] Şerefeddin Ali-i Yezdî, Zafernâme, yay. Muhammed Abbasî, Tahran 1336 h.ş., II, 430-431.

[4] Yezdî, I, 236; Muinüddin Zemçi-i İsfizârî, Ravzatu'l-Cennât fî Evsafı Medineti Herat, yay. Muhammed Kâzım İmam, Tahran 1339 h.ş., II, 41; Hvandmîr, Faslî ez Hulâsatü'l-Ahbar, yay. Gûyâ İtimâdî, Kabil 1345 h.ş., s. 27.

[5] Seyf b. Muhammed b. Yakub el-Herevî, Tarihnâme-i Herat, yay. Muhammed Zübeyr el-Sıddıkî, Calcutta 1944, s. 713.

rek[6], ölümüne kadar (1433) Baysungur Mirza'nın ikâmetgâhı olmuştur.

Şahruh tarafından Herat'ın imarına memur edilen Büyük Emîr Fîruzşah ve Alike Kükeltaş şehrin kuzeyinde İncil ve Hıyâbân kanalları boyunda kendileri için konaklar ve bahçeler yaptırmışlar, bu inşaât daha sonraları Hüseyin Baykara devrinde de devam etmiş, Ali Şir Nevaî burada birçok binalar inşâ ettirmişti.

Timur'un ölümünden sonra meydana gelen karışıklıklar dolayısı ile Şahruh'un başlangıçta imar faaliyetleri bir tarafa, dış düşmanlar ile dahi uğraşmaya vakti yoktu. Ancak o şehrin emniyetini sağlamak için İhtiyâreddin kalesinin onarılmasını buyurmuş[7], durum kendi lehine dönmeğe başlayınca, imar faaliyetlerine de girişmişti.

Bu maksatla 812 (1410) yılında Badgis'de bulunurken, Moğol istilâsından beri tahrip edilmiş bir durumda olan Merv şehrinin imarını buyurdu. Hükümdar ayrıca, bütün Horasan'da baştan başa imar faaliyetlerinde bulunulmasını istemişti. Bu emir gereğince birçok yollar düzeltilmiş, yeni köprüler inşâ edilmiş ve eskileri yenilenmişti. Murgab Suyu'ndan çıkan Merv Suyu'nun harap olan seddinin tamiri ve Merv'in yeniden inşası için Emîr Alike Kükeltaş, Emîr Musa ve Emîr Ali Şegânî vazifelendirilmişler ve onlar bütün bu işleri kısa zamanda tamamlamışlardı. İlk yıl burada 500 çift öküz ziraata koşulmuş, etraftan insan yerleştirilmişti. Suyun uzunluğu şehrin Alemdar kapısına kadar 12 fersah tutmuş, derinliği 5 gezden aşağı olmamak üzere, genişliği başlangıçta 20, sonuna doğru ise 12 gez olarak kazılmış, şehir mescid, pazar, hamam, han, hankâh, medrese ve diğer hayrat ile süslenerek eski canlı iktisadî hayatına dönmeye başlamıştı.[8]

Buna rağmen bu Timurlu hükümdarı babasının Semerkand'da yaptığı gibi, bütün saltanatı boyunca Herat'ı, binaları ile de devletin

[6] Hâfız-ı Abrû, Zubdetu't-Tevârih-i Baysungurî, Fatih Ktb. nr. 4370/1, 465a; Abdürrezzak-ı Semerkandî, Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn, yay. Muhammed Şefi', Lahor 1360, s. 190-191. Ayrıca Mirza Alâuddevle ile Ebu Said de burada oturmuşlardır (G. İtimâdî, Faslî, s. 27).

[7] Zubdetu't-Tevârih, 365b; Matla'-ı Sa'deyn, s. 10 v. dv. Kale 818 (1415) yılında da büyük bir onarım görmüştü (Zubdetu't-Tevârih, 519a-b; Matla'-ı Sa'deyn, s. 299 v. dv.).

[8] Zubdetu't-Tevârih, 451b-452a; Matla'-ı Sa'deyn, s. 158 v. dv.; İsmail Aka, XV. yüzyılın ilk yarısında Timurlular'da Ziraî ve Ticarî faaliyetler, Tarih Enstitüsü Dergisi (1979-80), X-XI, s. 117 v. dv.

merkezi haline getirmeye büyük özen gösterdi. Bundan dolayı daha saltanatının ilk yıllarında şehrin kuzeyinde, Kale Altı denilen mahalde, İhtiyâreddin kalesinin eteğinde bir medrese ile hankâh inşâsına başlanmış ve bunlar 1410 yılında tamamlanmışlardı[9]. Buraya Yusuf-i Evbehî, Yusuf-i Hallac, Abdurrahim Yar Ahmed ve Lûtfullah müderris olarak tâyin edilmişler, ilk gün bizzat hükümdar da medreseye gelmiş, müderrisler fıkıh ve tefsir gibi konularda ders vermişlerdi. Hankâh'ın şeyhliği ise Şeyhülislâm Ali-i Çaştî'ye verilmiş, imam, müderris, vâiz ve diğer hizmetliler tâyin edilerek her iki bina için birçok yerler vakfedilmişti[10]. Medresedeki derslere zaman zaman Celâleddin Fîruzşah ve Alike Kükeltaş gibi namlı begler ile Herat'taki ulema da geliyor ve ulema arasında ilmî tartışmalar da yapılıyordu[11].

Şahruh'un Herat'ta bir Dârüşşifa inşâ ettirdiğini de biliyoruz[12]. Herat'ın 2,5 km. kuzeydoğusunda bir köy ve ziyaretgâh mahalli olan Hâce Abdullah-ı Ensârî'nin (ölm. 1088) mezarı üzerine büyük bir türbe de yine Şahruh tarafından 1425 yılında yaptırılmıştır[13].

Devlet idâresinde büyük bir nüfuza sahip olan Şahruh'un hanımı Gevherşad, imar faaliyetleri ile de kendini göstermişti. Yapımı, Gev-

[9] Zubdetu't-Tevârih, 465a; Matla'-ı Sa'deyn, s. 185.

[10] Matla'-ı Sa'deyn, s. 188 v. dv. Müverrih Abdürrezzak-ı Semerkandî, eserini yazmakla meşgul bulunduğu 1470 yılında bu iki binanın bayındır bir halde olduklarını ifade eder (Göst. yerler). Hvandmîr de, kendi zamanında (ölm.1535) medresede dört kişinin ders vermekte olduğunu, hankâh'ın da işler durumda bulunduğunu kaydediyor (G. İtimâdî, Faslî, s. 15). Ali Şir Nevâî, kendi zamanında, şiir yazan ve muammâ söyleyen Burhâneddin Ataullah-ı Razî'nin ders vermekte olduğunu kaydetmektedir (Mecâlisu'n-Nefais, farsça tercümesinden yay. Ali Asgar Hikmet, Tahran 1323 h.ş., s. 91).

[11] Hvandmîr, Habibu's-Siyer, yay. Celâleddin-i Humayî, Tahran 1333 h.ş., IV, 7. Şahruh'un Meşhed'de de bir medrese inşa ettirdiği söylenmektedir (Abdülhamid Mevlevî, Mescid-i Şah, Huner-i Merdum (1347 h.ş.). nr. 74/75, s. 75-76; G. İtimâdî, Faslî, s. 44).

[12] Hvandmîr, Hulasatu'l-Ahbar, Ayasofya Ktb., nr. 3190, 465a; G. İtimâdî, Faslî, s. 16. Şahruh devrinin meşhur tabibleri olarak kaynaklarda, bir hanım olan ve Şahruh'un hanımı Gevherşad ile samimiyeti bulunan, aynı zamanda şiir yazan Mihrî (Ravzatu'l-Cennât, II, 35; Mecâlisu'n-Nefais, s. 21), Mevlânâ Nizâmeddin ve Muhammed b. Âdem'den söz edilmektedir. Tayâbâdlı, dindar bir kimse olan bu sonuncusu, hastalarını telkinle tedavi ediyordu (Barthold, Uluğ Bey ve Zamanı, çev. Tahiroğlu Akdes Nimet, İstanbul 1930, s. 117; Matla'-ı Sa'deyn, s. 762; Fasih-i Hvafî, Mücmel-i Fasihî, yay. Mahmud Ferruh, Meşhed 1339 h.ş., s. 290).

[13] Matla'-ı Sa'deyn, s. 562 v. dv.

herşad tarafından mimar Kıvâmeddin'e havale edilen ve 1418 yılında sona eren Meşhed'deki caminin açılışında Şahruh ve Gevherşad da hazır bulunmuşlardı. Şahruh, caminin bitişiğindeki İmam Rıza'nın türbesine üçbin miskallik altın bir kandil armağan edip, ayrıca Meşhed'in doğusunda bir bahçe ve konak inşâ ettirmişti[14].

Gevherşad Herat'ta Hıyâbân'ın başında, İncil kanalının kıyısında da bir cami yaptırtmıştı. Sağında ve solunda iki minaresi, lâcivert çinileri ile güzel bir görünüm arzeden bu caminin kitâbeleri ise oğlu Baysungur'un yanında çalışan devrin meşhur hattatı Câfer'e aitti[15]. Fakat Gevherşad'ın yaptırttığı en büyük eser onun medresesidir. Cami ve medrese ikisi yanyana inşâ edilmişlerdir. Medresenin tamamlanışı 836 (1432/33) yılı olarak tarihlenmektedir[16]. Fakat bu tarihte herhalde ancak bir kısmı tamamlanmış olmalıdır. Çünkü üzerinde mevcut kitâbeden anlaşıldığına göre, medresenin inşâsına 821 (1418) yılında, yâni Meşhed'de yaptırdığı cami ile aynı tarihte başlanmış ve 841 (1437) yılında tamamlanmıştı[17]. Hvandmîr, eserlerini yazmakla meşgul olduğu sıralarda bu medresede dört kişinin ders vermekte olduğunu ifade ettiği gibi[18], Babür de Vekâyi'inde 912 (1506/7) yılında buraları gezdiğini söylemektedir[19]. XIX. yüzyılda Afganis-

[14] Zubdetu't-Tevârih, 546a; Matla'-ı Sa'deyn, s. 378 v. dv. Kitâbeleri Şahruh'un oğlu Mirza Baysungur tarafından yazılmış olup, bunlar ve daha sonraki ilâveler için bk. Nusretullah-ı Meşkûtî, Ez Selâcike ta Safeviyye, Tahran 1343 h.ş., s. 350 v. dv.

[15] Kitâbesi için bk. Fikri Selcukî, Hıyâbân, Kabil 1343 h.ş., s. 20. Camîin inşâ tarihi kaydedilmemiştir. Ancak Gevherşad'ın medresesi ile aynı tarihte inşâ edilmiş olması muhtemeldir. Çünkü buraya imam ve hatib olarak tayin edilmiş bulunan Şeyh Şehabeddin'in azli üzerine, yerine tayin edilen Muhammed Evhed'in 1435 yılında meydana gelen veba salgını sırasında öldüğü kaydedilmektedir (Matla'-ı Sa'deyn, s. 647; Mücmel-i Fasihî, s. 275; Habibu's-Siyer, IV, 13). Devrin meşhur hattatı Ca'fer'in çalışmaları için bk. M. Kemal Özergin, Temürlü Sanatına ait eski bir belge: Tebrizli Ca'fer'in Bir Arzı, İstanbul Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi yıllığı (1976), VI, 471-518.

[16] Matla'-ı Sa'deyn, s. 645.

[17] Kitâbesi için bk. Hıyâbân, s. 19. Gevherşad'ın cariyelerinden Perizad ise Meşhed'de bir medrese inşa ettirmişti (Ez Selâcike ta Safeviyye, s. 354).

[18] G. İtimâdî, Faslî, s. 17. Ali Şir Nevâî (Mecalis, s. 91-92) kendi zamanında Şirvanlı Kemaleddin Mes'ud (Onun için bk. Habibu's-Siyer, IV, 343)' un ders vermekte olup, 100 kadar talebesi bulunduğunu kaydetmektedir. Bu müderris ayrıca şiire de meyletmiş olup, şiirleri de bulunuyordu.

[19] s. 210.

tan'da bulunmuş olan bazı İngiliz ve Fransız subayları kaleme aldıkları eserlerinde Gevherşad'ın cami ve medresesinin tezyinat ve zarafetinden hayranlıkla söz ederler. Ne yazık ki bu eserler bugün mevmevcut değildir. Zira Afgan emîri Abdurrahman Hân, 1885 yılında Herat'a hücum etmeleri beklenen Ruslar'a karşı savunmayı güçleştireceği zannı ile yıktırılmalarını buyurmuş, ancak minareler ve aradaki birkaç türbe bırakılmıştır [20].

Gevherşad, medresenin kuzeyinde ayrıca bir türbe de yaptırtmıştı. Şahruh'un oğlu Baysungur [21], Muhammed Cuki [22], Baysungur'un kızı Ayşe Sultan [23], Şahruh'un kızı Meryem Sultan [24], bir müddet için Mirza Şahruh [25], Baysungur oğlu Sultan Muhammed [26], Gevherşad Hatun [27],

[20] Zeki Velidi Togan, İsl. Ansk. Herat madd., s. 436; Barthold, Tezkire-i Coğrafya-yi İran, farsça terc. Hamza Serdadver, Tahran 1308 h.ş., s. 110. Medresenin planı için bk. Arthur Pope, A Survey of Persian Art, London-Newyork 1939, II, 1129.

[21] Matla'-ı Sa'deyn, s. 659. O,7 C. evvel 837 (20 Aralık 1433) Cumartesi günü ölmüştür (Aynı eser, s. 657; Mücmel-i Fasihî, s. 272).

[22] Matla'-ı Sa'deyn, s. 853. Irak kapısı dışındaki Zübeyde bahçesi onun adı ile ilgili olup, Horasan'da içindeki konak ile tanınmıştı (G. İtimâdî, Faslî, s. 27).

[23] Matla'-ı Sa'deyn, s. 748. Buna karşılık Fasih-i Hvafî (Mücmel-i Fasihî, s. 289) onun 12 Şa'ban 844 (6 Ocak 1441) Cuma günü ölüp, Emîr Şah Melik bağında gömüldüğünü söylüyor.

[24] Matla'-ı Sa'deyn, s. 761-762. Fasih (Mücmel-i Fasihî, s. 290) onun 24 Muharrem 845 (11 Haziran 1441) Perşembe günü öldüğünü kaydediyor.

[25] Matla'-ı Sa'deyn, s. 892. Bilindiği üzere daha sonra Uluğ Beg, babasının cesedini Semerkand'a göndererek Timur ve sülâle mensuplarından bazılarının gömülü bulundukları türbeye defnettirmiştir (Matla'-ı Sa'deyn, s. 960 ve 963; Mirhvand, Ravzatu's-Safa, Tahran 1338 h.ş., VI, 754; Habibu's-Siyer, IV, 29). Mezar kitâbesi için bk. A.A. Semenov, Gûr-i Emir Türbesindeki Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitâbeleri, çev. Abdulkadir İnan, Belleten (1960), XXIV/93, s. 154 v. dv. Burada, cesedin Şahruh'un kızı Pâyende Sultan Bike tarafından Semerkand'a nakledildiği, lâhit ve mezar taşının onun tarafından yaptırıldığı kaydedilmiştir. Semenov, görebildiği kaynaklarda Şahruh'un bu adda bir kızına rastlamadığını ifade ediyor ise de (s. 155), Muizzu'l-Ensâb'da Şahruh'un bu adda bir kızının adına rastlıyoruz (Brit. Mus. Or. 467, 132).

[26] Matla'-ı Sa'deyn, s. 1032; Habibu's-Siyer, IV, 46.

[27] Kaynaklarda Gevherşad'ın buraya gömüldüğü kaydedilmiyor. Hatta bugün bile onun, Kusuye'de yaptırtmış olduğu türbede gömülü olduğuna inanılmaktadır (F. Selcukî, Hıyâbân, s. 43-44). Ancak kaynaklardaki bazı ifâdelerden onun Herat'ta yaptırdığı türbesinde gömüldüğü anlaşılmaktadır. Bu ifadelere bir misal olmak üzere bk. Mirhvand, Ravzatu's-Safa, VI, 835: . . . . مدرسهٔ گوهرشاد آغاکه مدفن مهد علیا . . . .

Baysungur oğlu Alauddevle[28], Alauddevle'nin oğlu İbrahim[29], Uluğ Beg'in torunu Sultan Ahmed[30] ve Muhammed Cuki[31], Mirza Ebu Said'in oğlu Mirza Şahruh[32] ile Gevherşad'ın kardeşi Emîr Hasan Sufî Tarhan[33], oğlu Emîr Mihrab Tarhan'ın oğlu Muhammed[34] de burada gömülmüşlerdi[35].

Gevherşad'ın Kusuye (bugünkü Kuhsan)'de bir türbe daha inşâ ettirdiği söylenmekte ise de[36], bu husus kaynaklarda zikredilmemektedir. Bu türbe bizce Gevherşad'a âit olmayıp, büyük bir ihtimal ile kendisine bu kasabanın Suyurgal[37] olarak verilmiş olduğu Timur'un hanımlarından Tuman Aga'ya aittir. Zira müverrih Hâfız-ı Abrû (ölm. 833/1430), Zubdetu't-Tevârih-i Baysungurî'yi yazdığı sıralarda Tuman Aga'nın hâlâ Kusuye'de oturmakta olup, inşâ ettirdiği ribat, hankâh, medrese ve diğer hayır eserlerinin mamur bir halde olduklarını kaydetmektedir[38].

Şahruh'un öteki hanımı Mülket (ملکت) Aga da imar faaliyetleri bakımından Gevherşad'dan geri kalmadı. O, Herat'ın dışında Hâce Çihilgezî'nin mezarı[39] yanında bir medrese inşâ ettirdiği gibi[40], Belh'te bir medrese inşâ ettirmiş ve 844 (1440) yılında Kâ-

[28] Ravzatu'l-Cennât, II, 249; Habibu's-Siyer, IV, 80.

[29] Matla'-ı Sa'deyn, s. 1205; Habibu's-Siyer, IV, 78.

[30] F. Selcukî, Hıyâbân, s. 45.

[31] Matla'-ı Sa'deyn, s. 1283.

[32] Habibu's-Siyer, IV, 101.

[33] Matla'-ı Sa'deyn, s. 539; Mücmel-i Fasihî, s. 255. O,5 Receb 827 (3 Haziran 1424) tarihinde ölmüştü.

[34] Mücmel-i Fasihî, s. 288.

[35] Türbenin plânı için bk. A. Pope, Persian Art, II, 1135.

[36] Mustemendî, Binâ-yı be-nâm-ı Gevherşad der Kuhsan-ı Herat, Aryana (1346 h.ş.), nr. 274, 8-10; F. Selcukî, Hıyâbân, s. 43.

[37] Kelime için bk. Doerfer, Türkische und Mongolische Elemente im Neupersische, Wiesbaden 1963, I, nr. 228.

[38] Zubdetu't-Tevârih, 478a; Matla'-ı Sa'deyn, s. 211.

[39] O zamanlar Bağ-ı Zagan'ın arkasında kalan bu yer mezarlık olarak tanınmış olup, bugün harap olmaya yüz tutmuştur. Tavsifi için bk. Seyyid Asileddin Abdullah-ı Vâiz, Maksadu'l-İkbal-i Sultaniyye ve Mersadu'l-Âmâl-i Hâkâniyye, yay. Mail-i Herevî, Tahran 1351 h.ş., s. 56; aynı eser, yay. Fikri Selcukî, Kabil 1967, s. 59.

[40] Hulasatu'l-Ahbar, 465a; G. İtimâdî, Faslî, s. 16. Bu medresede XVI. yüzyıl başlarında Gıyâseddin-i Bahrâbâdî müderris olarak bulunuyordu (Hulasatu'l-Ahbar, 474a; G. İtimâdî, Faslî, s. 49).

bil'de ölünce bu medresenin bitişiğindeki türbesinde gömülmüştü.[41] Herat'ta ona ait hankâh, dârülhadis, dârüşşifa[42] ve iki hamam bulunduğu gibi, Herat'tan 9 fersah uzaklıkta Dere-i Zengî ile Çihil Duhterân[43] arasında büyük bir ribatın bânisi olarak da o gösterilmektedir[44].

Dinler ve dillerin zamanla değişikliklere uğrayacağı, buna karşılık müsbet ilimlerin hükmünün her zaman sâbit kalacağı[45] inancında olan Şahruh'un büyük oğlu Uluğ Beg (ölm. 853/1449), babası tarafından Mâverâünnehr hâkimliğine tayininden (1409) hemen sonra inşâ faaliyetlerine girişmişti. İnşâ ettirdiği eserlerin en eskisi anlaşıldığına göre "kadın-erkek bütün müslümanlara ilim tahsil etmenin farz olduğu" hadisinin, kapısı üzerinde yazılı bulunduğu Buhara'daki medrese idi. Zira o 1419 yılı sonlarında Buhara'ya geldiğinde inşâ ettirdiği bu medresede konmuş, talebe ve lâyık olan bazı kimselere ihsanda bulunmuştu[46].

Semerkand'da ise şehrin dışında Erk'in yakınında, İki Etik'in başı denilen yerde, inşâatı 1417'de başlayıp, 1420 yılında sone eren medreseyi yaptırtmıştı[47]. Medreseye ilk müderris olarak Hvaflı Muhammed tâyin edilmişti[48]. Uluğ Beg'in kendisi ve medresede görevli olmayan bazı kimseler birkaç günde bir medresedeki toplantılarda hazır bulunuyor ve ilmî münakaşalar yapılıyordu[49]. Zaman zaman hükümdar ile talebe arasında da herhangi bir ilim dalında münakaşalar oluyordu[50]. Burada ayrıca Kadızâde-i Rumî ve bizzat

[41] Matla'-ı Sa'deyn, s. 751.

[42] G. İtimâdî, Faslî, s. 14. Hvandmîr'in eserlerini yazdığı sırada Derviş Ali Tabib burada dersler veriyor ve hastaları tedavi ediyordu (Hulasatu'l-Ahbar, 474b; G. İtimâdî, s. 50).

[43] Yeri ve tavsifi için bk. Ravzatu'l-Cennât, I, 145.

[44] Habibu's-Siyer, III, 629.

[45] Uluğ Bey ve Zamanı, s. 110.

[46] Zubdetu't-Tevârih, 549b; Matla'-ı Sa'deyn, s. 392.

[47] Zubdetu't-Tevârih, 559a; Matla'-ı Sa'deyn, s. 421.

[48] Vâsıfî, Bedâyiü'l-Vekâyi, yay. Aleksander Boldirev, Tahran 1349 h.ş., I, 40. Medresenin daha sonraki devirlerdeki durumu için bk. Uluğ Bey ve Zamanı, s. 103.

[49] Aydın Sayılı, Uluğ Bey ve Semerkand'deki ilim faaliyeti hakkında Gıyâsüddin-i Kâşî'nin mektubu, Ankara 1960, metin, s. 57; türkçe terc., s. 78.

[50] A.g.e., metin, s. 74; türkçe terc., s. 91.

Uluğ Beg'in de dersler verdikleri rivâyet edilmektedir[51]. Talebenin sayısı ise yüzden fazla idi[52]. Hangi ilim dalı ele alınırsa alınsın, o fen erbabının çoğunun Semerkand'da toplanmış olduğu ifâde edilmekle birlikte, müsbet ilimlerde en büyük âlimler olarak Kadızâde-i Rumî, sokaklarda Türk kıyafeti ile dolaşan Ali Kuşçu[53] ile Kâşân'dan getirilen Gıyâseddin Cemşid ve Muinüddin'in adları kaydedilmektedir[54]. Kûhek Tepesinin eteğinde ise Rasathâne inşâ ettirilmişti[55].

Medresenin karşısında ayrıca bir hankâh bina edilmişti[56]. Mirza Uluğ Beg, bu inşâatları için birçok otlak ve kanallar vakfetmiş, buraların idâresini işbilir kimselerin eline teslim etmişti[57].

Uluğ Beg bu medrese ve hankâha yakın bir yerde ise "Mirza Hamamı"nı inşâ ettirmişti. Babür'e göre, zemini çeşitli taşlarla döşenmiş olup, Horasan ve Semerkand'da böyle başka bir hamam bulunmuyordu[58]. Kûhek Tepesinin batı eteğinde ise Meydan Bağı adı verilen bahçede duvarlarını Çin'den getirttiği çinilerle kaplattığı Çinihâne bulunuyordu[59].

[51] Ali b. Hüseyin el-Vâiz el-Kâşifî, Reşahât Aynu'l-Hayat, yay. Ali Asgar Muiniyân, Tahran 2536 şehinşahî, I, 235-236; Ebu Tahir Hoca-i Semerkandî, Semeriyye, yay. İrec-i Afşar, Tahran 1343 h.ş., s. 45.

[52] Devletşah, Tezkiretü'ş-Şuarâ, yay. E. Browne, Leiden-London 1901, s. 362; Türkçe terc. Necati Lugal, Ankara 1967, II, 42.

[53] Reşahât, I, 236: . . . . روزی در هرات مولانا علی قوشچی به هیئت و رسم ترکان' چمتائی عجیب .بر میان بسته . . . .

[54] Matla'-ı Sa'deyn, s. 422.

[55] Matla'-ı Sa'deyn, s. 422 v. dv. Semerkand'daki rasathanenin çalışmaları hakkında bk. Aydın Sayılı, The Observatory in Islam, Ankara 1960, s. 260-289; aynı müellif, Uluğ Bey ve Semerkand'deki ilim faaliyeti hakkında Gıyâsüddin-i Kâşî'nin mektubu, s. 7-31; Uluğ Bey ve Zamanı, s. 110 v. dv.

[56] Matla'-ı Sa'deyn, s. 421. Babur, Vekayi, I, 48: "Hankahın kubbesi fevkalade büyüktür. Onun kadar büyük bir kubbenin dünyada bulunmadığını söylerler".

[57] Matla'-ı Sa'deyn, s. 421. Müellif vakfın gelirinin giderinden fazla olup, paranın biriktirildiğini de ifade ediyor.

[58] Vekayi, s. 48.

[59] Tavsifi için bk. Vekayi, s. 49. Fakat burası daha Uluğ Beg'in sağlığında, 852 (1448) yılında Horasan'da bulunduğu sırada, Özbekler tarafından yağmalanıp, tahrip edilmişti (Matla'-ı Sa'deyn, s. 958 v. dv.; İsfizârî, Ravzatu'l-Cennât, II, 144). Özbek hükümdarı Ebu'l-Hayr'ın müverrihi Mes'ud Kuhistanî ise (Tarih-i Ebu'l-Hayr-ı Hânî, Brit. Mus. Add. 26.188,324a-b) aksine Han'ın yağmayı kesinlikle yasakladığını ve Semerkandlılar ile görüşmelerde bulunduğundan söz etmektedir. Uluğ Beg'in Semerkand'daki eserleri için bk. Uluğ Bey ve Zamanı, s. 101 v. dv.

Isfahan ve Şiraz'da hâkim bulunan Ömer Şeyh'in oğulları da aralarında sonu gelmez çatışmalara rağmen imar faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Timur'un ölümünden hemen sonra 808 (1405/6) yılında Yezd'e gelen Mirza İskender kale duvarları ile şehrin surlarını birleştirmiş, hendek kazdırıp, şehrin kapısına inip-kalan bir köprü kurdurtmuştu. Kale içinde ise üç katlı bir konak ile hamam inşâ ettirmişti[60]. 814 (1411/12) yılında ise o, Şiraz'da Celâlî kalesini inşâ ettirerek, etrafına derin bir hendek kazdırmış, Isfahan'da ise Dudang ve Nakş-ı Cihan'ı şehirden ayırmış, tuğladan bir kale inşâ ettirerek, etrafındaki hendeği su ile doldurtmuş, surlar içinde ikinci bir duvar çektirdikten sonra, burada büyük bir konak, hamamlar, pazarlar, medrese ve dârüşşifa yaptırttığı gibi, ona uyarak begler de kendileri için konaklar yaptırmışlardı[61].

Daha sonraları kendisine Fars bölgesi hâkimliği verilen Şahruh'un oğlu İbrahim Mirza (öm.1435) da 836 (1432/33) yılında Şiraz'da medrese ve hankâh inşâ ettirmişti[62]. Ancak bu medrese pek uzun ömürlü olmamış, 845 (1441/42) yılında Fars bölgesinde aralıksız yağan yağmurların sebebiyet verdiği su baskını sonunda harap olmuştu[63].

Devlet hizmetinde görev almış bâzı kimseler de imar faaliyetlerinde bulunmuşlardı. 1440 yılında ölen Şahruh'un atabegi ve beglerbegisi Emîr Alike Kükeltaş Semerkand'da bir cami inşâ ettirmiş-

[60] Ahmed b. Hüseyin b. Ali-i Kâtib, Tarih-i Cedid-i Yezd, yay. İrec-i Afşar, Tahran 1345 h.ş., s. 92; Ca'fer b. Muhammed-i Ca'ferî, Tarih-i Yezd, yay. İrec-i Afşar, Tahran 1338 h.ş., s. 41; Jean Aubin, Le Mécénat Timouride à Chiraz, Studia Islamica (1957), VIII, 76.

[61] Ca'fer b. Muhammed el-Hüseynî, Tarih-i Kebir, Leningrad Umumî Ktb., Pers. Nov. Serija, nr. 201, 302b; Almanca terc. Abbas Zaryab-ı Khoyî, Der Bericht über die Nachfolger Timurs aus dem Tarih-i Kabir des Ğafarî b. Muhammad al-Husaini, Mainz 1960, s. 56; J. Aubin, Le Mécénat, s. 75. Bu devirde Isfahan'da inşâ edilmiş eserler arasında h. 851 (1447) tarihli, İmâd b. Muzaffer Verzeneî tarafından yaptırılan Beytü'ş-Şitâ (Lutfullah Hunerfer, Gencine-i Âsâr-ı Tarihi-i Isfahan, Tahran 1350 h.ş., s. 121 v. dv.) ile Tâlâr-ı Timurî (A.g.e., s. 327 v. dv.) diye tanınan, ancak kimin tarafından inşa edildiği bilinmeyen eserlerden söz edilmektedir.

[62] Tarih-i Kebir, 312a; Almanca terc., s. 79.

[63] Tarih-i Kebir, 330a; Almanca terc., s. 111. Medresenin kitâbelerini de İbrahim Sultan kendisi yazmıştı (Kadı Ahmed-i Kumî, Gulestân-ı Huner, yay. Ahmed Suheyl-i Hvansarî, Tahran 1352 h.ş., s. 30).

ti[64]. Merv'de birçok hayır eserleri onun adı ile ilgili olduğu gibi[65], ayrıca Herat'ta Hıyâbân yakınında bir medrese[66] ve hankâh, Irak kapısından girişte bir hamam[67] Herat'ın beş fersah kuzeyinde, 929 (1523) yılında hâlâ ayakta duran bir ribat yaptırtmıştı[68]. Öldüğünde doksan yaşını aşmış bulunan Alike Kükeltaş, kendi medresesinin yanındaki türbesine gömülmüştü[69].

Büyük emirlerden Türkmen asıllı Emîr Celâleddin Fîruzşah'ın Herat'ta cami, medrese ve hankâh inşâ ettirdiğini biliyoruz ki, XVI. yüzyılda bunlar hâlâ mevcuttu[70]. Onun, ülkenin birçok yerinde halkın istifadesi için yukarıda sayılanlardan başka daha birçok hayır eserleri ile ribatlar inşâ ettirdiği söylenmektedir[71].

Şahruh'un yanında itibarlı beglerden biri olup, 843 (1439) yılında ölen Emîr Fermanşeyh de Herat'ta Hıyâbân yolu üzerinde bir medrese inşâ ettirmiş olup[72], daha sonra oğlu Ziyâeddin Mahmud, müderris olarak burada bulunmuştu[73].

Yine büyük emirlerden ve önce Uluğ Beg'in atabegi, sonraları ise Harezm valisi olan Şah Melik de, Semerkand'da atabeg olarak

[64] Uluğ Bey ve Zamanı, s. 104; Ebu Tahir Hoca, Semeriyye, s. 51.

[65] Matla'-ı Sa'deyn, s. 713.

[66] Medrese 838 (1434-35) yılından önce inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu tarihte orada müderrislik eden Nurullah el-Harezmî (Onun hakkında bk. Maksadu'l-İkbal-i Sultaniyye, yay. Mail-i Herevî, s. 82-83; aynı eser, yay. Fikri Selcukî, s. 90-91, Habibu's-Siyer, IV, 13) ölmüştü (Mücmel-i Fasihî, s. 275). Hvandmîr, kendi zamanında burada iki müderris bulunduğunu kaydetmekte (Hulasatu'l-Ahbar, 467b; G. İtimâdî, Faslî, s. 21), bunlardan biri olarak, Emîr Şemseddin Muhammed b. Yusuf'un adını vermektedir (A.g.e., 472a; G. İtimâdî, Faslî, s. 43). Medrese ve hankâh'ın XX. yüzyıl başlarına kadar mevcut olduğu söyleniyor (Fikri Selcukî, Risale-i Mezarât-ı Herat, Kabil 1967, s. 188, nr. 2).

[67] Maksadu'l-İkbal, yay. Mail-i Herevî, s. 87; aynı eser, yay. Fikri Selcukî, s. 96.

[68] Habibu's-Siyer, III, 629.

[69] Matla'-ı Sa'deyn, s. 746; Habibu's-Siyer, III, 629.

[70] Hulasatu'l-Ahbar, 465b; G. İtimâdî, Faslî, s. 16.

[71] Matla'-ı Sa'deyn, s. 840. Adı geçen bu beg, Hıyâbân üzerinde, İncil köprüsü yakınındaki medresesinin yanındaki türbesine gömülmüştü. Medresesi müderrislerinden Şeyh Muhammed-i Kîrengî 838 yılında ölmüştü (Mücmel-i Fasihî, s. 276).

[72] Matla'-ı Sa'deyn, s. 738; G. İtimâdî, Faslî, s. 20.

[73] Habibu's-Siyer, III, 628.

bulunduğu sırada bir medrese[74], Herat'ta bir cami[75] ve bahçe[76], Kusuye civarında ise bir ribat yaptırtmış[77], Meşhed'de İmam Rıza'nın türbesi civarında inşâ ettirdiği makberede defnedilmiştir[78].

Meşhed'de, Gevherşad'ın hizmetindeki kadınlardan Perizad'ın yaptırdığı medresenin karşısında Şahruh devrinin namlı beglerinden Emîr Yusuf Hoca Bahadur b. Şeyh Ali de 843 (1439) yılında "Du Der" adı ile tanınan bir medrese inşâ ettirmiş olup, kendisi de bu civarda yaptırdığı türbede gömülüdür[79].

Maliye Dîvânında çalışan Hvaflı Pîr Ahmed'in, Mimar Kıvâmeddin tarafından başlanıp, Mimar Gıyâseddin tarafından 848 (1444) yılında bitirilen Harcird'deki, mimarından dolayı Gıyâsiye diye de anılan medresesi[80], Pîr Ahmed'in yine aynı tarihli Tayâbâd' daki camii[81] ile Memlûk ordusunda iken Çağataylara iltica eden Emîr Çakmak'ın Herat'taki camii[82] ve medresesi[83] de bu devrin kayda değer binaları arasında yer alırlar.

Bu Memlûk emiri Çağataylar yanında büyük bir itibara mazhar olmuş, Baysungur'un kızı Fatma Sultan ile evlenmiş ve karı-koca bilhassa Yezd'de olmak üzere birçok inşâ faaliyetinde bulunmuşlardı. Emîr Çakmak ve hanımı Yezd'de mescid[84], kervansaray[85], hankâh,[86]

[74] Reşahat, II, 423.

[75] Hulasatu'l-Ahbar, 456a; G. İtimâdî, Faslî, s. 15.

[76] Matla'-ı Sa'deyn, s. 723.

[77] A.g.e., s. 1134; Ravzatu'l-Cennât, II, 198.

[78] Matla'-ı Sa'deyn, s. 569. Bugün İmam Rıza'nın türbesi yakınında ona atfedilen bir türbe için bk. Abdülhamid Mevlevî, Mescid-i Şah ya Makbere-i Emîr Gıyâseddin Melikşah, Huner-i Merdum (1347), nr. 74/75, s. 75-92. O, ülkenin çeşitli yerlerinde mescid, medrese, hankâh, ribat ve havuz olarak 30 kadar hayır eseri yaptırmış, bunlara ev, dükkân ve arazi vakfetmişti (Zubdetu't-Tevârih, 599b; Matla'-ı Sa'deyn, s. 568 v. dv.).

[79] Kitâbeleri için bk. Ez Selacike ta Safeviyye, s. 353 v. dv.

[80] A. Pope, Persian Art, II, 1127; Ez Selacike ta Safeviyye, s. 357.

[81] Ez Selacike ta Safeviyye, s. 358-359.

[82] Hulasatu'l-Ahbar, 467b.

[83] Reşahat, II, 547.

[84] Tarih-i Cedid-i Yezd, s. 97; Tarih-i Yezd, s. 79. Vakfiyesi için bk. İrec-i Afşar, Yadgârhâ-yi Yezd, Tahran 1354 h.ş., II, 162 v.dv.

[85] Tarih-i Cedid-i Yezd, s. 97.

[86] A.g.e., s. 97; Yadgârhâ-yi Yezd, II, 169.

hamam[87] ve şeker imâlathâneleri[88], değirmen[89] ve bağlar[90] yaptırtmış, kuyular açtırmışlardı[91].

Ayrıca, yapılışları itibarı ile, Selçuklular ve Moğollar zamanına ait olan birçok cami, medrese, ribat, hankâh, köprü, türbe, hamam ve buna benzer hayır eserleri bu devirde tamir edilerek, kullanılmağa devam edilmişlerdir ki, bunların sayısı devrin müverrihlerinden Ahmed b. Hüseyin b. Ali-i Kâtib'in ifâdesine göre bini buluyordu[92]. Yezd Timurlular zamanında en parlak devrini yaşamış, şehrin güzelliği çok erkenden Şahruh'u bile hayretler içinde bırakmış, Mirza Ömer Şeyh oğlu Fars hâkimi İskender üzerine gelip, Yezd'e uğradığında (817/1414), yüksek bir yerden şehre bakarak, parlak ve renkli çinileri ile güzel bir manzaraya sahip olan binaların kimlere ait olduklarını teker teker sormuştu[93].

Timurlu devri yapıları İran mimari eserlerinden sayılıyor ise de, büyüklük ve dış görünüş bakımından İran numunelerinden üstündür. Bu devrin mimarisinde göze çarpan başlıca yenilik, binaların yüksekliği, büyük masraflarla meydana getirilen satıh kaplamalarıdır. Kubbe, minareler ve eski geleneklerin aksine iç hacimlerinin genişliği ile kalmaz, aynı zamanda damla şeklinde mukarnaslı cümle kapıları ve kendine has bir hususiyeti olan armut şeklinde kubbeler ile kullanılmakta devam olunan yayvan kubbelerin yanında, büsbütün göze çarpan yüksek kubbeler gibi yeni yapı unsurlarının da kullanıldığı görülür. Bu kubbe, taşıyıcılık vazifesinden başka, altındaki boşluğa yeniden normal yükseklik nisbetleri sağlar.

Daha mühim olan unsur ise, o zamana kadar asla erişilmemiş olan renk zenginliğidir. Binanın bütün görülebilen yerlerini kaplayan çiniler, muhteşem bir renk ve yazı zenginliği arzederler. İster yapı, ister süsleme bakımından olsun, yapı sanatlarının seçkin eserleri ve

[87] A.g.e., s. 99.
[88] A.g.e., s. 99.
[89] A.g.e., s. 98.
[90] A.g.e., s. 212.
[91] A.g.e., s. 224; Tarih-i Yezd, s. 159.
[92] A.g.e., s. 8.
[93] A.g.e., s. 149.

mimar Kıvâmeddin'in çalışmaları ile Timurlu devri mimarisi hakikaten üstün bir seviyeye erişmiş ve Avrupa'da "Timurlu Rönesansı" tâbirinin ortaya çıkmasına sebep olduğu gibi, bu mimarinin unsurları XVI. yüzyılda Safevîlere geçerek, günümüze kadar devam edip gelmiştir[94].

Türk Tarih Kurumu

[94] İsl. Ansk. Timurlular maddesi, s. 366-367.